
İNCELEME :

SÖMÜRGELEŞME SÜRECİNDE BİR KİLOMETRE TAŞI 14 MART 1827

Dr. Şakir DERKUT
İstanbul Tabip Odası
Yönetim Kurulu Üyesi

14 Mart 1827, ülkemizin eğitim tarihinde, tıp tarihinde olduğu kadar siyasal ve ekonomik tarihinde de çok önemli yer tutan bir dönüm noktasıdır. Tarihte «İslahat Hareketleri» olarak adlandırılacak bir seri reformun başlangıcını oluşturan, modern tıp eğitiminin yapılacağı «Tıphane»nin kurulduğu bu tarih, bir yandan da uzun bir süreci kapsayan ve batılı emperyalist ülkelerin, özellikle İngiltere'nin «doğu sorunu» olarak adlandırdıkları Osmanlı İmparatorluğu'nu etki alanlarına alma girişimlerinin, Osmanlı Devleti tarafından resmen kabul edilmişinin belgesidir.

Çağının koşullarına göre eğitim ve sağlık alanında çok önemli bir atılımın simgesi olan 14 Mart 1827'yi, süreç içinde, ve bu yaklaşımla incelemek için, XIX. yüzyılın başlarını etkileyen sosyal, ekonomik ve politik olguları kısaca gözden geçirmek ve «İslahat Hareketleri»nin özünde yer alan fenomenleri irdelemek kaçınılmazdır.

1789 Burjuva Devrimi, başta Fransa gelmek üzere tüm Avrupa ülkelerinde yeni bir üretim biçiminin ve toplumsal düzenin koşullarını ortaya çıkartmış, hukukundan bilim anlayışına kadar, mülkiyet ilişkilerinden kültürüne kadar yeni bir soluk kazandırmıştı. Hemen ardından gelen Napolyon savaşları ile bu her yönü ile yaratıcı toplumsal ekonomik düzenin yaşaması için gerekli pazar alanları paylaşımı ve yeni pazar aramaları bir yandan Avrupa devletlerinin coğrafi durumunu etkilerken diğer yandan da bu mücadeleden galip olarak çıkanların yeni pazarlar üzerinde bazı girişimlerine yol açmakta idi. Ve çağın koşullarına göre sömürgeci-emperyalist ülkelerin iş-tahi özellikle üç pazar üzerinde yoğunlaşmakta idi: Osmanlı İmparatorluğu, Hindistan ve Çin.

Gerçekten de, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru doğuş halindeki emperyalizmin genel koşulları içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun tutacağı yer belirlenmeye yüz tutmuştu. İmparatorluk, Fransız devriminden ve onun ardından gelen Napolyon çağından tüm siyasal ve ideolojik sonuçları ile payını almaktan geri kalmadı. Emperyalist saldırganlığın ilk klâsik örneklerinden biri olan Mısır Savaşı ve 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ortaya çıkarttığı ekonomik, siyasal ve

ideolojik sonuçlar gerek Osmanlı egemenliği altındaki milliyetlerin ve gerekse Osmanlı toplumuna egemen aydın ve bürokratların eğilimlerini belirleyen önemli etmenlerdir.

Devrimin daha Konvansiyonlar döneminde Osmanlı İmparatorluğu'na ilgi duyan Fransızlar, özel talimatla İstanbul'a bir elçi atarlar ve kendisine verdikleri 8 milyon altın lira ile özellikle vezir-i azam ve reis-ül küttap (Dışişleri Bakanı)'nın kazanılmasını (!), böylelikle ilerideki girişimlerine uygun bir ortamın rüşvetle yaratılmasını öngörürler. (1)

Gerek 1789 devriminin ortaya çıkarttığı ilkeler, gerek XIX. yüzyıla yakın yılların siyasal konumu ve gerekse Osmanlı ülkesi üzerinde emperyalist emeller besleyen devletlerin girişimleri ve tahrikleri, burjuva ideolojisinin etkisi altındaki ulusların Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanmalarını ve özgürlüklerini kazanmalarını getirdi. 1804 yılında Sırp'lar, 1821 yılında Yunanlı'lar ilk ayrılanlar oldu. Bunları da 1856'da Romenler, 1913'de Avnavutlar izledi. Osmanlı İmparatorluğu ise bu «kurtuluş hareketleri»ne seyirci kalmakta idi. Aslında sosyal ve ekonomik yapısının çağına ayak uyduramamasından kaynaklanan bir kargaşalık ve çöküntü İmparatorluğun bu parçalanma karşısında bütünlüğünü koruyucu bir tavır almasını engellemekteydi. Merkezî Feodal yapı ve devlete egemen olan güçler burjuvazinin sermaye birikimi yapmasına ve artık-değere tümüyle sahip çıkmasına engeldi. Yani Osmanlı toplum yapısı ve ekonomik düzeni ülkede kapitalizmin gelişmesine olanak tanımayacak ve çağının koşullarına ayak uyduramayacak bir konumda idi.

Tarihte «doğu sorunu» olarak ün yapan sorun, 1827 yılına gelindiğinde tüm Avrupa'da ve Osmanlı İmparatorluğunun içinde de zihinleri meşgul eden bir olgu idi. Osmanlı İmparatorluğu'nun hızla dağılması ve bu dağılmadan kalan mirasın kimin tarafından devralınacağı sorunu, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde emperyalistlerarası bir çok politika oyununun özünü oluşturmakta idi. Bu oyunda belli başlı rolleri yüklenen Fransa, İngiltere, Avusturya gibi devletler, çıkarları uyarınca kimi zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun bu parçalanma sürecini hızlandıрмаğa çalışmakta, kimi zaman da İngiltere'nin tuttuğu yol gibi, bir takım reformlarla devleti güçlendirmek ve ayakta tutmak siyasetini izlemekte idi. Özellikle Çarlık Rusyasının topraklarını genişletmesin ve Osmanlı ülkesini egemenliği altına almasını kendi çıkarlarına ters olarak görmekte olan İngiltere, kendisi ile siyasal ve ekonomik bağları güçlendirilmiş ve diğer emperyalist devletlere karşı bütünlüğünü korumakta olan bir Osmanlı Devleti'ni öngörmekte idi. Temelinde Osmanlı İmparatorluğu ile daha köklü ve geniş çaplı ilişkilerin kurulması yatan amacı sağlayabilmek için «reformlar» öneren

İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta kalmasını sağlamaya çalışmakta ve tüm siyasal ve ekonomik etkinliklerini bu politika yolunda kullanmakta idi. Bu politika ise kaçınılmaz olarak, ülkede kapitalist ilişkileri geliştirmiş ve ülke herşeyi ile dışa bağımlı bir duruma gelmiştir.

XIX. yüzyılın başlarında merkezî feodal yapısını kaybetmeğe yüz tutmuş Osmanlı toplumunun egemen zümresini oluşturan soylular, bürokrasi, mültezim, tefeci, levanten burjuvazi, bey ve ağalar ve özellikle aydın kesim, uzun bir süredir kültürel alanda Burjuva devriminin etkisi altına girmiş bulunmaktaydı. Ve çöken imparatorluğun tek kurtuluş yolunun Avrupa'ya açılmak, batılılaşmak özünde emperyalizme boyun eğmek olduğu görüşünü yaygınlaştırmakta idi. Bu süre içinde bağımlılık o düzeye erişti ki ülkenin Osmanlı hükümeti tarafından mı, yoksa Tarabya'daki elçilik binasında oturan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki başarılı görevlerinden ötürü sonradan Lord ünvanını alan büyükelçi Stratford Canning tarafından mı yönetildiği tartışılır oldu. Elçinin yazacağı bir pusula, yüksek bir devlet memurunun ve hattâ bir bakanın görevden alınması için yeterli bir nedendi. Yüksek devlet memurları arasında imzasını «İngiltereli» diye atanlar olduğu gibi Bakanlar Kurulu toplantılarının tutanaklarını düzenli raporlar halinde İngiliz Elçisine iletmeyi görev edinen nazırlarda bu bağımlılığın boyutlarını gözler önüne seren kanıtlardır. (2)

1827 yılına kadar Osmanlıyı her yanından sarmış olan bu olguların etkisi, bürokrasinin yeniden belini doğrulttuğu, iktidarın merkezileştirildiği, ayanların siyasal güçlerinin ortadan kaldırıldığı, ama aynı zamanda toprak mülkiyetinin daha sağlam temeller üzerine oturtulduğu, azınlıkların ekonomik olanaklarının tanındığı, küçük burjuvazinin siyasal ve ekonomik gücünü kaybederken gerici bir unsur halinde kemikleştiği, köylerde sömürünün arttığı ve bir kır ve kent proleteriasının doğduğu bir toplumsal ve siyasal dönüşümün nedeni olmaktadır.

Ekonomik, toplumsal alanlarda bir sürü dönüşüme neden olan böyle bir dinamik kültürel alanda da yeni açılımlar ve kavramları geliştirmekten geri kalmayacaktı, doğal olarak. Ve tüm bu gelişimin ana çizgisi ve devlete egemen olanların üstünde birleştiği görüş her alanda yapılacak reformlarla, batı toplumunun düşün ve iktisadî düzeyine varılabileceği ve imparatorluğun geçmişteki güçlülüğüne ancak bu yoldan varılabileceği görüşü idi. Ve bu hedefe ulaşabilmek için, diğerlerinin aksine reformları ve böylece devletin ayakta kalmasını, güçlenmesini, ama buna karşın ekonomik ve siyasal alanda kendi

egemenliği altına girmesini öneren İngiliz Emperyalizmi, tutunulacak tek dal oluyordu.

Gerçekten de, genç ve gelişmekte olan İngiliz Kapitalizminin Osmanlı pazarına sürdüğü ucuz ve bol metanın rekabeti karşısında tutunamayan Fransız ticareti, bir yandan kendi ekonomisini savunabilmek için İngiliz mallarına karşı gümrük duvarlarını yükseltirken, diğer yandan da zorunlu olarak, Osmanlı pazarını İngiliz Emperyalistlerine bırakmakta idi. 1809 yılında Çanakkale'de yapılan bir antlaşma ile Osmanlı Devleti tarafından, Fransa'ya tanınan ayrıcalıkları ele geçiren İngiltere tüm ülkenin ticaretine egemen oldu. Osmanlı pazarlarında «en yüksek müsaadeye mazhar devlet» olarak tek başına kaldı. 1827-1838 arasında imparatorluk sınırları içinde 116 İngiliz Şirketinin, İngiltere'den yapılan ithalâtı % 100 oranda arttırdığı gözönünde bulundurulursa, 1827 tarihinin İngiliz Emperyalizminin girişi yönünden ne denli önemli bir dönüm noktası olduğu anlaşılacaktır. (3) Sonradan «Balta Limanı Antlaşması» ve «Tanzimat Fermanı» ile noktalananca olan özünde emperyalizme daha bağımlı hale getirilmeğe yönelik reform hareketlerinin de ne anlama geldiği daha iyi anlaşılabilir. Ve bu reformların hemen hemen ilkinin oluşturan, 14 Mart 1827'de kurulan ve batılı anlamda tıp eğitimi yapacak olan Tıphane'nin, batıya açılma veya emperyalizme boyun eğme yolunda ne denli önemli bir dönüm noktası olduğu ortaya çıkacaktır.

Sonradan Tıbbiye-i Şahane adını alacak bu okulun açılış konuşmasını yapan Sultan II. Mahmut, şaşılacak bir nesnellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu koşulları, batı kültürünün ve bilimin gelişme sürecini ve bilim üretmekte yetersiz kalan ülke aydınlarının batıdan her yönden olduğu gibi tıp bilimi yönünden de yararlanmasının zorunlu olduğunu açıklamaktaydı. Bu açılış konuşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun batıya açılmasını, emperyalizme teslimiyetini belgeleyen ilk belgilerden biri olarak tarihe malolmaktaydı.

Bu anlamda 14 Mart 1827 çağının koşullarına göre çok önemli bir eğitsel atılımın simgesi olurken, Osmanlı İmparatorluğu'nun sömürgeleşme yolunda attığı adımların da tanığı olarak belleklerden silinmeyecektir.

(1) S. YERASIMOS; Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Cilt 2-3, Gözlem Yayınları, İstanbul.

(2) O. KURMUŞ; Türkiye'ye Emperyalizmin Girişi, Bilim Yayınları, İstanbul.

(3) V. ELDEM; Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Ankara, 1970.